

דור ושבו

פרשת וארא, תשע"ח, מספר 1253

מה שתו המצרים במכת דם? בעז שפיגל

ואם כן, לפי חז"ל לא רק ש"לא יכלו לשבת ממימי הַיָּאֵר", אלא שלא יכלו המצרים לשנות מים בכלל - מכליהם, מאשר בבתיהם, ומאשר ברחבי כל ארץ מצרים, ומה עשו הם, אפוא?

על הקושי הזה כבר עמדו חז"ל והתירוהו בכמה אופנים, ואליהם מצטרפים אופנים נוספים שהועלו בספרות הרבנית. להלן נציע ארבעה יישובים, וזאת לפי סדר עולה - מן הדעה המצמצמת אל הדעה המרחיבה את אפשרויות השתייה של המצרים.

(א) מים מלוחים - מדברי חז"ל עולה כי מכת דם לא פגעה בבני ישראל: היו להם מים בכליהם, ואף יכולים היו לשנות מן היאור?² ואולם, נראה שנחלקו הדעות אם המצרים היו יכולים ליהנות מן המים שביד ישראל אם לאו. כך מובא במשנת רבי אליעזר (פרק יט, מהד' ענעלאו, עמ' 345, וכעין זה במדרש הגדול, מהד' מרגליות, עמ' קיח):

...שהיה המצרי רואה קיטן שלמים חיים בידי ישראל, והיה אומ' לו, בבקשה ממך, השקני, וכיון שהוא נוטלו, היה נהפך ונעשה דם. והיו אומ' לו, אי אפשר עד שנשתה שנינו בכלי אחד. והיו המים נחלקין, חצין כלפי ישראל מים, וחצין כלפי המצרי דם, שנ' "וַיִּהְיֶה לְדָם יְאֲרֵיהֶם וַנִּזְלִיחֶם בַּלְּיַשְׁתִּיּוֹן" (תה' עח:מד) - אלו מים חיים, שהיו רואין ביד ישראל, ולא היו יכולין לשנות מהן. אם כן מה היו שותין, מים מלוחין. לפי מדרש זה, לא נהנו המצרים מן המים שהיו בידי ישראל, והם נאלצו להתקיים על "מים מלוחין". כדעה זו, שהמצרים "שתו מן המים המלוחים שאינם

הראשונה מבין עשר המכות "שהביא הקב"ה על המצרים במצרים" הייתה מכת דם. תחילה מתוארת המכה בקצרה, כאשר שלח ה' את משה להתרות בפרעה (שמ' ז:זי-יח). לאחר שסירב פרעה לשלח את ישראל ונצטווה משה לומר לאהרן לבצע את המכה, מתוארת מכה זו ביתר הרחבה (שם:יט-כה):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אַהֲרֹן קַח מַטֵּךְ וְנִטְהַר יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם עַל נְהַרְתָּם עַל יְאֲרֵיהֶם וְעַל אֲגַמְיָהֶם וְעַל כָּל מְקוֹה מִימֵיהֶם וַיְהִי דָם, וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּעֲצִים וַיִּבְאֲבְּנִים. [...] וַיַּהֲפֹכוּ כָּל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְדָם. וְהִדְגָה אֲשֶׁר בַּיָּאֵר מֵתָה וַיִּבְאֵשׁ הַיָּאֵר וְלֹא יָכְלוּ מִצְרַיִם לְשַׁתּוֹת מִיָּם מִן הַיָּאֵר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם. [...] וַיַּחֲפְרוּ כָּל מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיָּאֵר מִיָּם לְשַׁתּוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לְשַׁתּוֹת מִמֵּי הַיָּאֵר. וַיִּמְלֵא שְׂבַעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת ה' אֶת הַיָּאֵר.

מאליה עולה ומתבקשת השאלה: מה שתו המצרים במהלך מכת דם? יותר מכך, לפי פשוטו של מקרא נראה שמכה זו נמשכה שבעה ימים,¹ ואם כן, הקושי אך מחריף: היאך שרדו המצרים כל כך הרבה זמן ללא מים?! ועוד, הגם שבהתראה על המכה נאמר כי "הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר" הם שיהפכו לדם, הרי שבציווי לאהרן נאמר: "וְנִטְהַר יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם עַל נְהַרְתָּם עַל יְאֲרֵיהֶם וְעַל אֲגַמְיָהֶם וְעַל כָּל מְקוֹה מִימֵיהֶם וַיְהִי דָם, וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּעֲצִים וַיִּבְאֲבְּנִים", ומשתמע שכל המים אשר היו בארץ מצרים נהפכו לדם. כך נקטו חז"ל ואמרו (תנחומא בובר, וארא, יד, ובדומה במקבילות):

מהו "על נהרותם" - בכל מקום שהיו המים נעשין דם, מהו "על כל מקוה מימיהם" - אפילו מה שהיה בקיטון נעשה דם, ואפילו מה שהיה המצרי רוקק מתוך פיו נעשה דם, שנאמר: "והיה דם בכל ארץ מצרים".

* ד"ר בעז שפיגל מרצה בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות ובמכללת אורות ישראל.

¹ ככתוב "וַיִּמְלֵא שְׂבַעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת ה' אֶת הַיָּאֵר", ורבים ביארו (רש"י, רשב"ם, ראב"ע, רבנו בחיי, רלב"ג ועוד, שמות שם) שמכה זו נמשכה שבעה ימים. הבנה זו יסודה במדרשי חז"ל, בתנחומא בובר, וארא, יד, ובמקבילות, וע"ש שיש הסבור שהמכה הייתה משמשת כ"ד ימים, ולדבריו הקושיה אך תתעצם. ואולם אפשר לפרש, ששבעת הימים אינם מתארים את משך המכה אלא את מספר הימים שחלפו מאז המכה עד אשר אירע המסופר לאחר מכן בתורה. ראו: ע' חכם, ספר שמות עם פירוש דעת מקרא, ח"א, ירושלים תשנ"ה, עמ' קיח-קיט.

² כך שנינו באבות ה, ד: "עשרה ניסים נעשו לאבותינו במצרים", ופירש הרמב"ם כי עשרת הניסים הללו "הם הצלתם מעשר המכות, ושכל מכה ומכה היתה מיוחדת במצרים בלבד בלעדיו ישראל". כן נקטו גם רבנו יונה, ר"מ המאירי, רבנו בחיי, רשב"ץ ורע"ב. ראו: מסכת אבות עם פירושי הראשונים, **משנת ראובן**, ח"ב, ירושלים תש"ע, עמ' רסד-רסה. הרמב"ם שם ועוד ראשונים הוסיפו וכתבו, כי בשונה מן המצרים היו ישראל יכולים לשנות ממי היאור! וכך מבואר גם בכמה מדרשים. למשל, בדברים רבה, מהד' ר"ש ליברמן, עקב, עמ' 87: "א"ר יצחק היו המצריים וישראל הולכים לשנות מים מן היאור, המצריים שותים דם וישראל שותים מים" (וכעין זה בדברים רבה הנדפס, ג, ח). בנוסף לכך, מן התרגום המיוחס ליונתן (שמ' ז:כב, "מיא דגושן") עולה, שבארץ גושן לא נפגעו המים ולא נהיו לדם, וממשנת רבי אליעזר ומתנחומא בובר המצוטטים להלן אנו שומעים, שהמים בכליהם של ישראל נשארו מים.

הַיָּאֵר - האם מצאו המצרים מים בחפירותיהם מסביב ליאור או שלא מצאו.

לפי רבי נחמיה הם לא מצאו מים. שכן, כל המים שבמצרים נהפכו לדם, הגלויים והנסתרים, הן שעל הארץ הן שמתחת לארץ, וכלשונו "מלמעלה ומלמטה לקה". אכן, המצרים חשבו (ולו בתחילה) שרק המים המגולים נהפכו לדם, ולכן הם חפרו מסביב ליאור, ואת זאת מתאר הכתוב שלפנינו; את ניסיונות השווא של המצרים למצוא מים.

לעומת זאת, רבי יהודה סבור שהמצרים מצאו מים מסביב ליאור, והוא הדבר שהכתוב בא ללמד - "שביאור לקו". כלומר, רק מי היאור הגלויים הם שלקו, אבל המים הנסתרים, מי התהום, לא לקו, ולכן מסביב ליאור מתחת לאדמה מצאו המצרים מים. כאופן הזה כתב הראב"ע בפשוטו של המקרא "ויחפרו כל מצרים" (שמ' ז:כד): "שהיו שותים מהמים שחפרו", וכן נקטו רבים מן המפרשים.

זאת ועוד, בשונה מרבי נחמיה שהדגיש (במדרש שלפנינו) "וכל מצרים לקו מימיה בדם" הרי שרבי יהודה אמר "שביאור לקו", ובדבריו אלו דקדק ר' שמואל יפה אשכנזי (טורקיה, מאה ט"ז) וכך כתב: "פי' ר"י סבר שמה שביאור לבד לקה ולא מה שהיה במצרים בכלים וכיוצא ולא מה שתחת לארץ". נמצינו למדים: לפי רבי יהודה, לא רק סביבות היאור מתחת האדמה מצאו המצרים מים, אלא הם היו יכולים לשתות גם ממים שבכליהם, ואף מי בורות שיחין ומערות - שכל אלו לא לקו ונשארו כהויתן.

(ד) מכת דם נמשכה זמן מועט - תובנה חדשה על משך הזמן של מכת דם כתב ר' יוסף בכור שור (צרפת, מאה י"ב):⁷

נראה לי שלא נעשה היאור דם אך אותה שעה, ובאותה שעה שנקרש ונעשה דם מתה הדגה, ואחר כך נעשה מים. תדע, דלא אמר שלא יכלו לשתות מן היאור מפני שהוא דם, כי אם מפני שמתה הדגה ונסרחה נבלתם ובאש היאור.

לאמור: במהלך מכת דם לא שתו המצרים מים, והם היו יכולים להחזיק מעמד, לפי שלא נמשכה מכה זו אלא זמן מועט בלבד.

לפי פירושו זה, כתב ר"י בכור שור, יתיישב קושי נוסף. לאחר שנהפכו מי היאור לדם מסופר (שמ' ז:כב): "ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם", וקשה: מנין היה לחרטומים מים שיכולים היו להופכם לדם? - אבל לפי פירושו, "שלא נעשה היאור דם כי אם לפי שעה", יובן הדבר. שכן, לאחר שנהפך היאור שוב למים אז הפכו החרטומים את המים לדם. אכן, את הקושי בעניין החרטומים אפשר ליישב גם לפי כל

ראויים לשתיה" מובא גם משם רבנו סעדיה גאון,³ שהוסיף כי יש להבחין בלשון המקרא בין תיבת "מימי" המתייחסת למים הראויים לשתיה לבין תיבת "מי" המתארת מים שאינם ראויים לשתיה. בכתוב מפורש שמכת דם פגעה רק ב"מימי מצרים" - היינו במים הראויים לשתיה. מכאן שעדיין יכלו המצרים לשתות מי ים או מים עכורים ומלוכלכים שהיו ברשותם ובארצם, לפי שמים אלו, שהם "מים מלוחים", לא נהפכו לדם.

(ב) מים קנויים מבני ישראל - לעומת הדעה הקודמת הרי שבתנחומא בובר, וארא, יד (ובדומה במדרשים נוספים)⁴ מובאת הדעה הבאה:⁵

אמר ר' אבין הלוי: ממכת הדם העשירו ישראל, כיצד? היו המצרי וישראל נתונים בבית אחד, והיתה הגיגית מלאה מים, והיה המצרי הולך למלאות הקיתון מתוכה ונעשית דם, וישראל הולך ושותה מים מתוכה, והיה המצרי אומר תן לי בידך מעט מים והיה נותן לו, נמצאו ביד מצרי דם, והיה אומר לו בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם, וכשהיה מצרי לוקח מים מישראל במקח שותה מים, לפיכך ממכת הדם העשירו ישראל.

לפי ר' אבין, כאשר קנו המצרים את המים מישראל, נותרו המים בעינם. ואם כן, המצרים יכולים היו לשתות מים זכים וצלולים במהלך המכה, כאשר שילמו כסף תמורתם.

(ג) רק מי היאור הגלויים נהפכו לדם - יש מן החכמים הסבורים שמכת דם לא פגעה בכל המים אשר במצרים, אלא במי היאור הגלויים בלבד. כך מובא בשמות רבה (ט, יא, בנוסח הדפוסים):

"ויחפרו כל מצרים סביבות היאור" - רבי יהודה אומר: שביאור לקו, ורבי נחמיה אמר: מלמעלה ומלמטה לקה, וכל מצרים לקו מימיה בדם, אמר לו רבי יהודה: ומה אני מקיים "ויחפרו כל מצרים סביבות היאור"? - אמר לו (רבי נחמיה): לפי שהיו המצריים אומרים כל המים שהיו רואין משה ואהרן נעשין דם, והיו חופרין להוציא מים לשתות ממה שאין עיניהן רואין.

לפנינו מחלוקת בהבנת הכתוב "ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות", כי לא יכלו לשתות מימי

³ כך הביא משמו רבנו בחיי, שמ' ז:כד. ובקיצור: ראב"ע, הפירוש הארוך, שמ' שם, וכך כתב המלבי"ם (שם ז: כב): "והעיקר כדברי רס"ג שלא נהפכו לדם רק מים הראויים לשתיה", ע"ש.

⁴ כעין זה בתנחומא הנדפס, וארא, יג; שמות רבה, ט, י; מדרש תהלים, מזמור עח, אות י; ילקוט שמעוני, וארא, רמז קפב. ובדומה במדרש הגדול, עמ' קיח-ק"ט. וראו גם: זוהר וארא, כח ע"ב ("מיא בממונא").

⁵ ייתכן שלא נחלקו הדעות הללו (א-ב) אלא הן משלימות זו את זו. ואפשר שהעניינים שבמצרים נאלצו להסתפק במים מלוחים שהיו בחינם, ואילו העשירים העדיפו לקנות מים צלולים, ואף במחיר גבוה, ומהם העשירו ישראל. מכל מקום, הדעות הללו נשתנו בכך שכל מימי מצרים הראויים לשתיה נהפכו לדם, בשונה מדעת רבי יהודה, שתובא להלן (ג), שרק מי היאור הם שנהפכו לדם.

⁶ יפה תואר, ויניציאה, תי"ז, שמות רבה, ט, יא, דף סג ע"ד, ד"ה שביאור לקה, ועע"ש מה שהסביר בדעת ר"י.

⁷ פירושי רבי יוסף בכור שור על התורה, מהד' נבו, ירושלים תשס"א, שמ' ז:כ, עמ' קז. וכן הביאו משמו: מושב זקנים, לונדון תשי"ט (עמ' קטז), והציטוט השני בפנים משם); ר"י גליס, תוספות השלם, ח"ו, ירושלים תשמ"ז, עמ' קצט-ר. ואולם, גם לפי פירושו של ר"י בכור שור התעוררה בעיית מים למצרים, וזאת לאחר שהמכה הסתיימה(!), שהרי מי היאור באשו והסריחו מן הדגה שמתה בתוכו. הוא עצמו התייחס לכך וכתב (שם ז:כד), שמשום כך חפרו המצרים מסביב ליאור כדי למצוא מים נקיים מן הדגים המתים.

למצרים אפשרות להשיג מים במהלך מכת דם, ולא נחלקו אלא במקורם ובטיבם.

האופנים שהוצעו לעיל מספרות חז"ל, שהרי המשותף לכל האופנים הללו (א-ג) הוא שהייתה

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף